

Přijmeme-li závěr, k němuž jsme při rozhodování o předřázení došli, můžeme pak na základě našeho experimentu říci i něco málo o její funkci. V rámci neshojujících se hodnocení vyděluje se zřetelně skupina případů, v nichž odpovědi kolísají výhradně mezi P a U a v nichž současně nelze určit, jde-li o meziúsekový předěl bezprostředně před tímto slovem anebo za ním. Rovněž tak nelze přesně rozhodnout o umístění meziúsekového předělu v některých případech typu 10, které byly určeny jako U. [Jsou to bez výjimky všechny případy, na nichž jsou založeny procentuální hodnoty uvedené v tab. 3 pro souvislý text ve sloupci U na rádkách +M.] Vždy je pouze jasné, že se v tomto místě meziúsekový předěl nechází.

Např.: „Zdál se býti obezřelým hejtmánem, / neboť všechna znamení ukazovala, že boží shovívavost s loupežníky / je u konce.“

...; zmerčil jenom, / že na druhém břehu někdo stojí a kouká na něj.“

Domníváme se, že se v těchto případech stává předřážka jistou formou přechodu od jednoho úseku k druhému a že tato její možná funkce může mít důsledky v rytmické rovině i pro interpretaci textu.⁶

RÉSUMÉ

Der „Aufakt“ vom Gesichtspunkt des Prosarhythmus

Der vorliegende Artikel stellt einen Versuch dar, festzustellen, unter welchen Bedingungen ein Einsilbenwort im tschechischen Prosatext durch den Zuhörer als „Aufakt“ wahrgenommen wird (d. h. als tonloses Element, das vom Standpunkt der nach dem Wortton gegliederten Silbengruppenreihe aus zum nachstehenden Ton gehört).

Der Versuch ist auf den Vergleich der Schallform in einzelnen Fällen mit ihrer Bewertung durch den Zuhörer aufgebaut. Aus den angeführten Resultaten kann man u. a. voraussetzen, dass der „Aufakt“ für den Zuhörer nur dann unterscheidbar ist, wenn er sich auf der Grenze zwischen den höheren Schalleinheiten befindet — zwischen den Sprechabschnitten in der tschechischen Terminologie — und dass es folglich sinnlos ist, seine Funktion auf der Taktebene zu erörtern.

rozhledy

Otářích Leška - Pavel Novák

Nad dílem Louise Hjelmsleva

„Věda o jazyce... měla — jako všechny vědy — svá klasická a svá kritická období: období klasická, kdy nauka měla svou pevnou soustavu, na níž se, lze říci, všichni shodovali a již respektovali, a kdy jazykovědná práce spočívala v zabývání se jednotlivostmi, jež se daly zasadit do rámce této soustavy; a období kritická, kdy se zájem soustřeďoval na soustavu nauky samu a kdy šlo o to, vybudovat ji z nových a lepších hledisek a na základě hlubšího a pronikavějšího poznání podstaty jazyka.“

Snad nikdy neprocházel lingvistika obdobím tak kritickým — co do hloubky i rozsahu — jako v naší době.“

To jsou úvodní slova z poslední knihy Louise Hjelmsleva, v níž autor — práce vznikla sice již v r. 1941, ale vychází více než po dvaceti letech v době jeho těžké nemoci — v úřnu a po svém přehledl jazykovědnou problematiku a kterou na rozdíl od svých ostatních větších prací určil i širší veřejnosti. Zemřel 30. května 1965.

L. Hjelmslev charakterizuje dnešní situaci lingvistiky nikoli jako nezaújatý pozorovatel lingvistického dění, nýbrž jako jeho aktivní účastník. V ovzduší, kdy se počíná uplatňovat a kdy posléze dominuje neověta k původní „pevné soustavě“ sarsí lingvistiky a spolu s tím i k naivnímu realismu, který si neklade otázku, v jakém vztahu jsou zkoumaná skutečnost, její pozorování a její popis, vystupuje zvlášť výrazně osobnost L. Hjelmsleva jako hledáče a objevitele nového lingvistického světa. V proudu předválečné strukturální jazykovědy, do níž patřil a s jejímž pražským centrem udržoval

¹ L. Hjelmslev, *Sproget. En introduktion*, Berlingske leksikon bibliotek, Kodaň 1963, 136 s. [obsah: úvodní poznámky (7—11), funkce v jazyce (12—13), genetická příbuznost jazyků (14—34), jazykové schéma a jazykový úzus (sprogbygning og sprogbrug) (35—47), tvoření znaků (tegnannelse) (48—69), jazykové rodiny (70—78), prajazyk (79—87), typologická příbuznost jazyků (88—93), typy jazykových schémat (94—110), typy jazykového úzu (jde o fonetiku a sémantiku) (111—117), změny v jazyce (118—127), výkladový slovníček, literatura, jmenný rejstřík (128—136); mapka jazyků světa].

Uvádíme zde i ostatní Hjelmslevovy knižní publikace: *Principes de grammaire générale*, Kodaň 1928, *Études baltoiques*, Kodaň 1932 (doktorská práce), *La catégorie des cas*, *Etude de grammaire générale* I, Acta Jutlandica VII, 1935; II, Acta Jutlandica IX, 1937, *Omrking sprogetiens grundlaeggelse* (K základům jazykové teorie), Kodaň 1943 (angl. překlad *Prolegomena to a theory of language*, IJAL 19, 1953, č. 1, suppl.); ruský *Prolegomeny k teorii jazyka*, v sb. *Novoje v lingvistike* I, 1960, s. 284—389), *Almindelig fonetik* (Obecná fonetika), *Nordisk laerebok for talepaedagoger* I, Kodaň 1954, s. 233—307. R. 1959 vyšel soubor jeho studií *Essais linguistiques* jako *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague XII* (v. Sas 23, 1962, 237n.). — R. 1939 založil s v. Brøndalem čas. *Acta linguistica* jako „revue internationale de linguistique structurale“, která pak od 4. sv. vycházela pod patronací Cercle linguistique de Copenhague a Cercle linguistique de Prague (v redakčním kruhu byl od počátku V. Mathesius, pak B. Havránek a B. Trnka); *Acta linguistica* vycházela jen do 7. sv. (1952) ne zcela pravidelně, sv. VIII/1 byl připraven r. 1953, ale tiskěn pozdě a rozestlán teprve r. 1965. Nyní se obnovují pod názvem *Acta linguistica hafiensia* [redakci tvoří S. Egerod a E. Fischerová-Jørgensenová, v redakčním kruhu je opět B. Havránek a B. Trnka].

⁶ Podobného názoru je i Fr. Daneš, když mluví o dvojitým postavení příktonek po intonačním předělu, srov. o. c., s. 126.

val dobrý kontakt? zaujímavé zvláštní, výlučné místo: charakteristický je v této souvislosti závěr článku V. Skalického o kodánské škole, který je o to zajímavější, že byl ctištěn na počátku nejloupežší krize strukturální jazykovědy u nás: Skalická víd v redukci jazykové problematiky na problém „úvalu“ (formy) sílu i slabost Hjelmslevova přístupu a nepochybuje, že ten „př. svém ostrém, jednostranném pohledu na jazyk může leccos zajímavě osvětlit“.³

Hjelmslevova výlučnost a „jednostrannost“ byly vědomě zvolenou cestou: z mnoha aspektů, z nichž lze jazyk vidět a z nichž se také zkoumá — Hjelmslev na mnoha místech ukazuje, že si je dobře vědom této „mnohostrannosti“ — vybírá si ten aspekt, který se v dobové hierarchii hodnot dostává na vedoucí místo: studium formální struktury jazyka poznávané skrze její substanciální manifestaci (zvukovou, popř. grafickou, a sémantickou). Hjelmslevovu představu o formální struktuře jazyka provází současně úsilí o propočtení analytických postupů k odhalování struktury konkrétních jazyků (tjto procedury jsou parně myšleny spíše jako prostředek kontroly, ověřovací). Již Hjelmslevova první velká práce *Principes de grammaire générale* dává tušit budoucí směr vývoje. Postupně se jazyková analýza stále zřetelněji pohybuje v okruhu obecných formálních vztahů, které sice nejsou výlučné pro jazykovou skutečnost, ale jsou přesto inherentní formě obou jazykových plánů — plánu výrazu a plánu obsahu. Tyto vztahy také obecně vymezují možné formy výroků o těch aspektech jazykové skutečnosti, kterým Hjelmslev věnuje pozornost. Hjelmslev nepokračuje pouze tam, kde končí de Saussurův *Cours*; studiem formální struktury jazyka dospívá k pojetí jazyka jako abstraktní struktury a k zamýšlení nad formou lingvistické teorie. Tak buduje svůj lingvistický svět, glosematiku.

Odvaha omezit své pracovní pole určitým specifickým přístupem — a zároveň rozšířit kontext lingvistické problematiky o nové, dotud neobvyklé souvislosti — budovala zvláště v dobách plané všestrannosti odpor; dnes však se ukazuje jako účelná a v celkové souhrně dílech jako oprávněná.

Často se zapomínalo, že Hjelmslevova tvrzení o jednotlivých jazykových skutečnostech mají svůj *raison d'être* právě v rámci jeho pojmové soustavy; jejich mechanická konfrontace s tvrzeními jiného rodu vedla proto mnohdy k nepochopení nebo nerozumění.

Hjelmslev sám od samého počátku zdůrazňoval hypotetický a dokonce experimentální ráz své soustavy. Jeho soustava je artikulovanější, sevřenější, její vztah k popisované skutečnosti je však složitější; přes všechnu snahu o přesnost formulací a přímnost vnitřní výstavby není také natolik průhledná, aby vyučovala různá chápání nebo nevyžadovala výklad. Vedle prací, které se nevyznačují ani snahou pochopit, ani důkladností rozboru, byla věnována Hjelmslevovu dílu řada seriózních kritických studií.⁴ Do-

² L. Hjelmslev měl zájem o pražskou školu a stýkal se s jejími představiteli; byl jako student (nar. 1899) po první světové válce v stud. r. 1923/4 v Praze u Zubatého, k němu ho poslal učitel Holger Pedersen, který rovněž studoval v Praze a od něhož Hjelmslev později přešel stolicí srovnávací jazykovědy na kodánské univerzitě; jistou znalost češtiny si dlouho uchoval; byl v Praze častěji a přednášel r. 1937 v Praze a v Brně o jazykové formě a substanci (viz SaS 4, 1938, 128), r. 1947 na téma *Langues et différents degrés* (viz SaS 12, 1950, 53) a v Bratislavě o základních otázkách sémantiky (viz Slovo a tvar 1, 1947, 63—64), publikoval v jejich orgánech (*Rasmus Rask, jeho život a dílo*, SaS 4, 1938, 65—72; *Note sur les oppositions supérieures*, TjLP 6, 1939, 51—57); recenzoval práce jejích členů (viz *Acta Linguistica* 2, 1941, 63—65, 67). Poslední pozvání k návštěvě Prahy v r. 1964 nemohl už pro těžkou nemoc přijmout.

³ *Kodánský strukturalismus a „pražská škola“*, SaS 10, 1948, 142.

⁴ Zejména A. Martinet, *Au sujet de Fondements de la théorie linguistique de L. Hjelmslev*, BSL 42, 1946, 19—42, B. Siersema, *A study of glossematics*, The Hague 1955, G. Ungerer, *Logisotrie Positivismus und moderne Linguistik. Glossematik*, Uppsala 1958. Srov. dále bibliografii uvedenou u V. Muratové *Glossematiska teorija*, v sb. *Osnovnye napravlenija strukturalizma*, Moskva 1964, s. 128 až 129. — Hluboký rozbor Hjelmslevova díla podává E. Fischerová *Jørgensen-*

mníváme se, že jedna ze schůdných cest k pochopení Hjelmslevova zralého díla je naznačena v příležitostné poznámce Y. Bar-Hillela ve stati, již uvedl do lingvistiky rozlišování teoretické a observační (pozorovací) složky jazyka vědy (jak je rozšířeno u mnoha představitelů metodologie vědy).⁵ Bar-Hillel pojímá „algebraický“ přístup Hjelmslevův jako pokus zdůraznit teoretický charakter základních lingvistických pojmů. Tvrzení, že lze „výrazový plán“ jazyka studovat, aniž se uchýlíme k fonetické premise (tj. k fonetické „substanci“ — L.-N.) ... nemusí znamenat nic víc, než že postuluje teorii lingvistické struktury jistého jazyka lze užitečně studovat jako takovou, aniž je nutně na každém kroku odvolávat se na korespondenční pravidla“ (s. 334).⁶ Bar-Hillel ovšem připomíná, že bez korespondenčních pravidel (spojujících teoretické termíny s výrazy observačního jazyka) zůstává jakákoli teorie „neinterpretovaným kalkulem a není proto ve velmi důležitém ohledu lingvistickou teorií vůbec“ (s. 334).

V této souvislosti se také vyjasňuje vztah glosematiky k dalším proudům současně lingvistiky: konstrukce abstraktních formálních systémů, které — interpretovány — popisují určitý aspekt jazykové reality, tvoří podstatu matematického myšlení v lingvistice.

Marie Racková

Přispěvek k teorii tvoření slov

Kniha W. Pomianowské *Klasifikacja rzezonników odzeczownikowych, studium ze słowotwórstwa i geografii lingwistycznej* (Wrocław-Warszawa-Kraków 1963) je charakteristickou prací polské dialektologické i syntaktické školy. Podle autorčiných slov má být pokusem dokázat obecnou platnost teorie tvoření slov vybudované na základe logicko-syntaktických kategorií, jak ji vypracoval přední představitel této školy W. Doroszewski. Pomianowska ji aplikuje na klasifikaci substantiv odvozených od substantiv, kdežto Doroszewski sám ji uplatnil v oboru deverbativ a deadjektiv.¹ Nežádalo však při pouhém pokusu, práce je — ve smyslu zvolené koncepce — skutečným přínosem.

Materiál, který je tu rozebírán, pochází ze zajímavého experimentálního náčrtného souboru, který obsáhl přes 7500 slovníkových položek. Sestavil jej v obci Radkowiec (vojvodství Kielce) nelingvista, rolník, zato příslušník místního nářečí. Při sběru postupoval jednak podle dotazníku dialektologické pracovní Zakladu jazykznawstwa PAN, jednak podle Lindého slovníku, s nímž porovnával živou slovní zásobu své rodné obce. Jako autentický materiál má jisté své výhody, ale nelze tu vyloučit nebezpečí, že může být informátor přinejmenším ovlivněn tištěnou „předlohou“. Bohužel se o tom nic podrobnějšího nedovídáme.

Pro zpracování svého tématu vybrala autorka z tohoto slovníku více než 1500 nových a nekatalogovaných výrazů, pochází z prvního čísla obnovených AL (IX, I, 1965, s. III—XXII). Autori ji vyslovují vřelé díky za to, že jim laskavě dala k dispozici stránkový obloh nekrologu.

⁵ Y. Bar-Hillel, *Three methodological remarks on „Fundamentals of language“* (ke knize R. Jakobsona a M. Hallea), Word 13, 1957, 323—335.

⁶ Zaměřením Bar-Hillelovy studie je dáno, že mluví výslovně jen o plánu výrazu, avšak dosah jeho formulací je zcela obecný, patří s příslušnými modifikacemi i pro plán obsahový. Srov. *Prolegomena*, s. 50. — Je třeba litovat, že nebyla uveřejněna Hjelmslevova přednáška *Methodological Prequisites of Structural Linguistics* na I. kongresu pro logiku, metodologii a filosofii vědy a že není znám obsah diskuse k ní (srov. *Logic, Methodology and Philosophy of Science*, Proceedings of the 1960 International Congress, ed. by E. Nagel, P. Suppes, A. Tarski, Stanford, California 1962, s. 659).

¹ Základním pramenem jsou Doroszewského práce *Kategorie słowotwórcze*, Warszawa 1946 a *Monografie słowotwórcze*, uveřejňované v čas. *Prace filologiczne* 13—15, 1928—39. Často je citována též Gaertnerova *Gramatyka uspořádaného jazyka polského*, cz. III — *Słowotwórstwo*, 1934.